

VIVA EL POPULISMO?

door
Emiel Vervliet en Alma Dewalsche

MO* PAPER

nummer 9 – juni 2007

www.mo.be

MO*papers is een serie analyses die uitgegeven wordt door Wereldmediahuis vzw. Elke paper brengt fundamentele informatie over een tendens die de globaliserende wereld bepaalt. MO*papers worden toegankelijk en diepgaand uitgewerkt.

MO*papers worden niet in gedrukte vorm verspreid. Ze zijn gratis downloadbaar op www.mo.be. Bij het verschijnen van een nieuwe paper wordt een korte aankondiging gestuurd naar iedereen die zijn of haar e-mailadres bezorgt aan mopaper@mo.be (onderwerp: alert)

Redactieraad MO*papers: Bart Bode (Broederlijk Delen), Gerrit De Vylder (Lessius Hogeschool Antwerpen), Ann Cassiman (Departement Sociale en Culturele Antropologie, KU Leuven), Nathalie Holvoet (Instituut voor Ontwikkelingsbeleid en -beheer Universiteit Antwerpen), Jan Vannoppen (Vredeseilanden), Rudy De Meyer (11.11.11), Bart Horemans (Pax Christi Vlaanderen), Catherine Vuylsteke (De Morgen), Gie Goris (MO*), Lieve De Meyer (eindredactie), Emiel Vervliet (hoofdredacteur).

Emiel Vervliet is hoofdredacteur van de MO* papers en docent aan de Sociale Hogeschool van Heverlee.

Alma Dewalsche is redactrice bij MO*. Ze volgt er vooral Latijns-Amerika en milieuthema's..

Informatie: mopaper@mo.be of MO*paper, Vlasfabriekstraat 11, 1060 Brussel

Suggesties: emiel.vervliet@mo.be

Wereldmediahuis is ook uitgever van het maandblad MO* en van de mondiale nieuwssite www.mo.be (i.s.m. het nieuwsagentschap IPS-Vlaanderen).

Overname van de teksten is toegestaan mits toestemming van auteur en uitgever.

Viva el populismo?

De voorbije jaren kantelden de politieke verhoudingen in Latijns-Amerika. De regimes die de militaire dictaturen van de jaren zeventig vervingen, hadden bijna allemaal geopteerd voor een neoliberaal economisch beleid, vanwege de algemeen heersende overtuiging dat er geen alternatief meer was, zeker na de val van de Berlijnse Muur en de ondergang van het Sandinistische experiment in Nicaragua. In de jaren negentig kiemde het verzet tegen dat pensée unique in de wouden van Mexico, op de industrieterreinen van Brzailië en op de hoogvlakten van de Andes. Maar de echte doorbraak van een andere politiek kwam met de verkiezing van Lula da Silva tot president van Brazilië en de constructie van een bolivariaanse ideologie en praktijk in Venezuela.

Intussen veroverden “linkse” politieke krachten ook de macht in Uruguay, Chili, Bolivia, Ecuador, Nicaragua, Peru... In de media gaat het al heel snel over links-populisme. Maar wat die term eigenlijk inhoudt en of dat dan een goede dan wel een kwade zaak is voor de Latijns-Amerikaanse volkeren, dat wordt uit het kwitstige gebruik van “populisme” zelden duidelijk. Met deze MO*paper willen we daaraan iets doen.+

Emiel Vervliet vertrekt van de betekenissen die populisme krijgt in het Groot Woordenboek van de Nederlandse taal. Bij Van Dale vindt Vervliet voor het begrip ‘populisme’ drie betekenissen: (i) richting in de Franse literatuur omstreeks 1930, die belangstelling vroeg voor het leven van de lagere volksklassen en de beschrijving daarvan in eigen stijl; (ii) antikapitalistische volksbeweging van meestal agrarische volksgroepen, met name in Zuid-Amerikaanse staten; (iii) populaire, oppervlakkige (enigszins) demagogische betoogtrant. In zijn bijdrage aan deze paper behandelt Vervliet de tweede betekenis, hoewel de derde veel aha-erlebnissen zal oproepen, ook als we aan onze eigen Vlaamse en Belgische politieke praktijk en propaganda denken.

Alma De Walsche schreef een dossier voor MO* magazine in juni 2006. In dat dossier gaat ze vooral op zoek naar de redenen waarom links zo’n opvallende terugkeer realiseert in Latijns-Amerika, welke de verklaringen zijn voor de opkomst van het populisme en welke zaken er voor de toekomst belangrijk zijn.

Het is de bedoeling van de redactie van MO*papers met deze uitgave het debat te stimuleren. We verwelkomen uw geargumenteerde visie dan ook graag. Stuur ze naar info@mo.be

BOLIVARIAANSE REVOLUTIE OF SOCIAALDEMOCRATISCHE HERVORMINGEN?

door Emiel Vervliet

Na de verkiezingsoverwinningen van Hugo Chávez in Venezuela (1998), Luiz Inácio (Lula) da Silva in Brazilië (2002 en opnieuw in 2006), Néstor Kirchner in Argentinië (2003), Tabaré Vázquez in Uruguay (2004), Evo Morales in Bolivia (2005), Michelle Bachelet in Chili (2006), Rafael Correa in Ecuador (2006) en Alan García in Peru (2006) en de bijna-overwinningen van Ollanta Humala in Peru (2006) en Manuel López Obrador in Mexico (eveneens in 2006) hebben veel politieke wetenschappers en commentatoren het woord ‘populisme’ opnieuw bovengehaald. Er werd gesproken over een ruk naar links, maar tegelijk werden de verschillen tussen landen beklemtoond. In Venezuela, Argentinië en Ecuador zou het gaan om nieuwe versies van een oud politiek verschijnsel, voor Venezuela werd zelfs het begrip ‘petropopulisme’ uitgevonden. In Brazilië, Chili en Uruguay daarentegen zou het eerder om een ‘sociaaldemocratisering’ gaan, een voorkeur van de kiezers voor centrumlinks.

Volgens de sociale wetenschappers bestaat er geen algemene populistische theorie en zijn er zowel ‘linkse’ als ‘rechtse’ varianten. We beginnen daarom met een kort historisch overzicht van enkele ‘populismen’. Daarna geven we een samenvatting van de politieke praktijk en van het economische beleid dat kenmerkend is voor populistische experimenten in Latijns-Amerika. Het economische populisme krijgt meer aandacht dan het politieke populisme. Dat is geen nadeel omdat de kenmerken van het economische beleid in populistische landen vroeger vaak onderbelicht zijn gebleven. Ten slotte geven we enkele argumenten voor de stelling dat er in enkele landen veeleer sprake is van een ‘sociaaldemocratisering’ dan van een nieuw populisme. Deze paper is zowel gebaseerd op recente literatuur als op een oudere, invloedrijke studie over economisch populisme. Zie hiervoor het literatuuroverzicht aan het einde.

EEN VOLKSBEWEGING VOOR DE VERDEDIGING VAN DE KLEINE MAN

In de internetencyclopedie Wikipedia wordt populisme omschreven als een politieke doctrine of filosofie die de belangen van het gewone volk verdedigt, tegen de gevestigde belangen van corrupte en egoïstische elites. Leaders van populistische bewegingen klagen de macht van de grote ondernemingen aan en verklaren te strijden voor de rechten van de kleine man, het gewone volk. De ‘rechtse’ varianten van populisme bevatten nationalistische elementen en soms racisme en religieus fundamentalisme. In de ‘linkse’ varianten vind je oproepen voor meer staatstussenkomst in de economie, bescherming van de nationale bedrijven en een aanklacht tegen de kongs van grote bedrijven en regering. Soms worden elementen uit rechtse en linkse varianten gemengd.

Het woord populisme heeft wortels in het Latijnse *populus*. Dat verwijst naar het volk of de natie. Populisme was al in de oudheid een politieke kracht. Spartacus, de leider van een grote slavenopstand in het oude Rome, kan beschouwd worden als een befaamd voorbeeld van een populistische leider. Maar zelfs keizers als Julius Caesar en Caesar Augustus gebruikten populistische technieken en werden *populares* genoemd, omdat ze zich over de hoofden van de senatoren heen rechtstreeks tot de bevolking wendden om via referenda bepaalde wetten te laten goedkeuren. Diverse politieke bewegingen van boeren, ambachtslieden en dagloners die in de zeventiende eeuw in Engeland ten tijde van de burgeroorlog (1642-1651) ontstonden, zouden vandaag populistisch worden genoemd. De meeste van die bewegingen hadden dogmatische protestantse trekken – de bekendste zijn de Puriteinen en de *Diggers*. De negentiende-eeuwse romantiek werd gekenmerkt door een sterk verlangen naar religieuze heropleving en nationalisme en voedde populistische bewegingen waarin de wil van het volk tot verandering tot uitdrukking kwam.

De politologe Margaret Canovan maakte in de moderne populistische stromingen een onderscheid tussen agrarisch populisme, politiek populisme en stedelijk populisme. Tot het agrarische populisme rekent zij de bewegingen van kleine boeren in de Verenigde Staten die in de tweede helft van de negentiende eeuw radicale economische hervormingen eisten. De oprichting van de *People's Party* in 1891 was daarvan een uitloper. Deze partij eiste onder andere een democratisering van het kiesstelsel en de nationalisering van de spoorwegen. Andere varianten van het agrarische populisme waren de Russische intellectuelen die hardwerkende boeren en landarbeiders verheerlijkten en opriepen tot de vorming van een radicale agrarische beweging (*narodniki*) en in andere landen van Oost-Europa na 1918 de bewegingen van kleine boeren, in een context van ‘overlevingslandbouw’ en grootgrondbezit.

Tot het politieke populisme behoren volgens Canovan de a-ideologische oproepen van politici tot ‘het volk’ om een eenheidscoalitie te vormen. We zouden John Edwards, de running mate van John Kerry bij de Amerikaanse presidentsverkiezingen in 2004 met zijn retoriek van de ‘twee Amerika’s’, hiervan een moderne variant kunnen noemen. Een andere vorm is het reactionaire populisme van George Wallace in de VS in de jaren 1950-1960. Hij leidde toen een beweging die bij de presidentsverkiezingen van 1968 bijna veertien procent van de stemmen haalde en in 1972 een flink deel van de arbeidersstemmen bij de Democraten weglakte. De miljardair Ross Perot nam in 1992

en 1996 deel aan die verkiezingen met een populistisch platform dat vooral appelleerde aan antibelasting- en anti-Washingtonsentiment. Vandaag roepen conservatieven in de VS de bevolking op om zich te verzetten tegen de machtige liberale elite (*liberal* in de Angelsaksische zin van het woord) in de wetenschap en de media. Jean-Marie Le Pen van het Front National in Frankrijk en het Vlaams Belang bij ons kunnen we ook tot deze stroming rekenen.

Het stedelijke populisme vinden we vooral in Latijns-Amerika, sinds 1930 en tot op vandaag. De populistische bewegingen van de jaren 1930-1960 worden gezien als politieke antwoorden op de beginnende industrialisering, in een tijd dat het continent begon los te komen van zijn bijna totale afhankelijkheid van landbouwgrondstoffen, petroleum en mijnbouw. De bewegingen vormden kanalen voor de integratie van de stedelijke massa's (uit de arbeiders- en middenklasse) in een politiek systeem dat gedomineerd werd door ouderwetse cliëntelistische politieke partijen. Enkele namen uit dat niet zo verre verleden zijn Getúlio Vargas, president in Brazilië van 1930 tot 1945 en opnieuw van 1950 tot 1954, Juan Perón, president in Argentinië van 1946 tot 1955 en opnieuw in 1973-1974, Victor Paz Estenssoro met zijn 'nationale revolutie' in Bolivia in 1952, Lázaro Cárdenas, president van Mexico van 1934 tot 1940 en José María Velasco Ibarra, gedurende dertien jaar president van Ecuador tussen 1934 en 1972. Dichter bij ons gaat het om onder andere Alan García, president in Peru van 1985 tot 1990 en opnieuw sinds 2006, en Hugo Chávez die sinds begin 1999 president van Venezuela is. Dat hedendaagse populisme vindt zijn voedingsbodem in de teleurstelling over de resultaten van het 'neoliberale' economische beleid van de *Washington Consensus* van de jaren 1990, de blijvende grote inkomensongelijkheid en het onvermogen van traditionele politieke partijen om een alternatief te bieden dat de grote massa's aanspreekt.

POLITIEKE KENMERKEN VAN HET POPULISME IN LATIJS-AMERIKA

Aan populistische bewegingen worden drie kenmerken toegeschreven: (i) een sterk gepersonaliseerd en charismatisch leiderschap, waarin de persoon van de leider belangrijker is dan de partij of beweging waarop hij of zij steunt, (ii) een eclectische en ambigue ideologie die is samengesteld uit vele en dikwijls tegenstrijdige elementen, en (iii) de (bewuste) vervaging van de grenzen tussen persoon, beweging, partij, regering en staat.

De leiders van populistische bewegingen waren dikwijls militairen of gepensioneerde militairen en het waren grote redenaars. Aan José María Velasco Ibarra, vijf keer president van Ecuador en vier keer door de militairen weggestuurd, wordt de uitspraak toegeschreven: “Geef me een balkon en ik word president”. Via de massamedia richten ze zich rechtstreeks tot hun aanhang. Juan Perón wist meesterlijk de radio te gebruiken. De directe band met de volgelingen was belangrijker dan de structuren en de doctrine van de beweging of partij. De grenzen tussen beweging, partij, regering en staat vervaagden. Juan Perón benoemde zelf de rechters, hij zette zijn vrienden aan het hoofd van de vakbonden en ‘organiseerde’ zijn verkiezing in 1950.

Enkele van die kenmerken vinden we vandaag ook bij de Venezolaanse president Hugo Chávez. In zijn vier uur durende televisie-uitzendingen op zondag richt hij zich rechtstreeks tot de bevolking. Een verwijt aan Chávez is dat hij de Grondwetgevende Vergadering gebruikt om de controle over de verschillende instellingen van de staat te verwerven en dat hij de ‘participatieve’ democratie stelt tegenover de ‘schijndemocratie’ van de formele instellingen van Venezuela. Hij zou het broze evenwicht tussen de uitvoerende, de wetgevende en de rechterlijke macht ontmantelen, ten voordele van een gepersonaliseerde controle over de staatsoliemaatschappij, het leger en gewapende milities. Zijn beslissing om de licentie van het kritische privételevisiestation RCTV na 27 mei niet te verlengen en het te vervangen door TVES, een kanaal dat de steun geniet van de regering, doet op zijn minst de wenkbrauwen fronsen.

We kunnen spreken van een paradox van het populisme. Het populisme is aan de ene kant een democratiserende en als dusdanig positieve kracht, omdat het een kanaal vormt voor politieke expressie en invloed voor groepen van de bevolking die in de traditionele politiek niet of nauwelijks vertegenwoordigd zijn. Maar daartegenover staan de autoritaire tendensen en de minder-dan-democratische praktijken van de populistische leiders. Daarom krijgen (sommige) populistische leiders ook wel cynische bedoelingen toegeschreven. Een groeiende invloed van de volksklassen in de politiek zou immers de steun voor een toenemende invloed van de staat over het maatschappelijk leven en de economie doen groeien, een staat die zij dan hopen te controleren. Populistische bewegingen zouden voor die leiders dan niets anders zijn dan een kanaal om de invloed en de macht van bepaalde delen van de elite over het volk en het land te versterken. Het zouden dus machiavellisten zijn die van op het redenaarsgestoelte met hun progressieve retoriek het juichende volk misleiden.

Populistische bewegingen hebben meestal geen echt duidelijke ideologie. Hun programma’s zijn vaak nogal vaag en hebben nationalistische en protectionistische tintjes: anti-amerikanisme (tegen de *gringo’s*), kritiek op de werking van de wereldmarkt

en op de multinationale ondernemingen, tegen het neoliberalisme. Die ideologische vaagheid is waarschijnlijk nodig omdat het populisme een brede sociale basis heeft of wil bereiken en mikt op delen van de bevolking die etnisch verschillend zijn en ook niet automatisch gelijklopende sociale en economische belangen hebben.

Ook dat vinden we weer terug in Venezuela vandaag. Het bolivarisme van Hugo Chávez is een mengvorm van marxisme, het denken van Simón Bolívar, de bijbel en het 'indigenisme' of de politieke, sociale en culturele beweging die opkomt voor de rechten van de oorspronkelijke bewoners van het continent. Op economisch gebied worden het kapitalisme en de recente vrijhandelsakkoorden met de Verenigde Staten afgewezen. In plaats daarvan moet er een progressief nationalistisch model komen, waarin de staat meer invloed heeft op de economie. Bedrijven in belangrijke economische sectoren moeten daarom opnieuw genationaliseerd worden en daarnaast moet er plaats zijn voor nieuwe bedrijfsvormen zoals coöperaties (*Empresas de Producción Social* of bedrijven voor sociale productie). Chávez promoot ALBA, Spaans voor 'dageraad' en de afkorting van Bolivariaans Alternatief voor Amerika, als tegenhanger van de door Bush bepleite Amerikaanse Vrijhandelszone ALCA. ALBA moet vorm krijgen in 'handelsakkoorden tussen de volkeren'. Op dit ogenblik gaat het vooral om akkoorden tussen Cuba, Venezuela en Bolivia, onder andere voor de ruil van Venezolaanse olie tegen Cubaanse artsen en leerkrachten en Boliviaanse soja, het opleiden van Boliviaanse artsen in Cuba en het aanbieden van Venezolaanse studiebeurzen aan Boliviaanse studenten. In de toekomst zou vooral de integratie van de olie- en gasindustrie in de verschillende landen de basis van de economische integratie moeten vormen: akkoorden voor de levering van energie, de gezamenlijke aanleg van internationale pijpleidingen, enzovoort.

Met *Telesur* probeert Chávez een ideologisch tegengewicht te vormen voor CNN. Venezuela (46%) en Argentinië en Cuba (elk ongeveer 20%) zijn de drijvende krachten achter het initiatief; Uruguay, Bolivia en Brazilië nemen elk een minderheidsaandeel voor hun rekening. De zender is in vijftien landen te bekijken en heeft een samenwerkingsakkoord afgesloten met *Al Jazeera*, met de voorspelbare kritiek vanuit Washington tot gevolg. Andere projecten zijn de oprichting van een Universiteit van het Zuiden, een Zuid-Amerikaanse Defensieraad en een Ontwikkelingsbank voor Latijns-Amerika, deze laatste als tegengewicht voor het IMF en de Wereldbank. Brazilië en Chili staan daar veeleer sceptisch tegenover. Venezuela kocht Argentijnse staatsobligaties op en stelde het land daardoor mee in staat de resterende schulden bij het IMF vervroegd af te betalen en zo zijn politieke en economische bewegingsvrijheid terug te winnen.

In 2003 richtte Chávez het *Bolivariaanse Congres van de Volkeren (CBP)* op. Het CBP verenigt politieke bewegingen uit de regio in de strijd tegen de Amerikaanse invloed zoals die tot uitdrukking komt in vrijhandelsakkoorden en de oorlog tegen drugs. Venezuela wordt ook in verband gebracht met de *Continental Bolivariaanse Coördinatie (CCB)*, een groep van politieke bewegingen die nog altijd de gewapende strijd als politiek middel verdedigen en toepassen. Tot die CCB zou onder andere de guerrillabeweging FARC uit Colombia behoren. Chávez ontkent de betrokkenheid van zijn land bij de CCB, maar zijn tegenstanders geloven hem natuurlijk niet. In gepolariseerde situaties is het altijd 'mijn woord tegen het zijne'.

DE ECONOMISCHE STRATEGIE VAN POPULISTISCHE BEWEGINGEN

In zijn standaardwerk over het economische beleid van populistische regeringen omschrijft Rudiger Dornbusch, adviseur van verschillende democratische Amerikaanse presidenten, hoe dat beleid absolute voorrang geeft aan groei en herverdeling, maar geen oog heeft voor de gevaren van inflatie, begrotingstekorten, tekorten op de betalingsbalans en de reacties van gezinnen en bedrijven op agressieve staatstussenkomsten in de economie. Dornbusch noemt de doelstellingen eerbaar en begrijpelijk, gezien de hoge inkomensongelijkheid, maar de resultaten zijn desastreus, uiteindelijk niet in het minst voor de bevolkingsgroepen die populistische regeringen zeggen te willen beschermen. De combinatie van tekorten met het buitenland (tekorten op de betalingsbalans, de druk van de buitenlandse schuld, soms een boycot), het nationale politieke beleid (de nationalisering van banken en bedrijven) en het macro-economische beleid (met grote begrotingstekorten en een hoge inflatie) leiden onvermijdelijk tot een instabiele economie. Dornbusch erkent dat externe politieke druk (zoals in het Chili van Salvador Allende in 1970-1973) een rol speelt in de economische crisis, maar het zou onverstandig zijn om de effecten van een onhoudbaar economisch beleid niet onder ogen te willen zien en de schuld van het economisch falen van populistische regimes volledig te willen verklaren door buitenlandse interventies.

De situatie bij het begin van het populistische experiment

Meestal gaat het om landen die door een periode van lage economische groei of crisis zijn gegaan, al dan niet door toedoen van een stabilisatieprogramma van het IMF. Een grote inkomensongelijkheid versterkt de roep naar een radicaal nieuw economisch beleid. De conservatieve of monetaristische visie op economisch herstel wordt afgewezen. De stelling is dat de niet-gebruikte productiecapaciteit (lege fabrieken, werklozen) kan gemobiliseerd worden, onder andere door overheidsuitgaven en het gebruik van de deviezenreserves om ingevoerde goederen te betalen en om de economie te laten groeien. Het gevaar van inflatie wordt minimaal geacht: juist het bestaan van niet-gebruikte productiecapaciteit en de schaalvoordelen bij hogere productie (lagere kost per geproduceerde eenheid wanneer de totale productie toeneemt) moeten de kosten laag houden. Daarenboven kunnen, indien nodig, prijscontroles en maximumprijzen ingevoerd worden. Het populistische economische programma voorziet een reactivering van de economie mét herverdeling van de inkomens. De economie moet opnieuw geactiveerd worden door hogere overheidsuitgaven, gebruik van de deviezenreserves en de nationalisering van bedrijven. De inkomensherverdeling moet vooral bereikt worden door een verhoging van de lonen die niet in de prijzen mag doorgerekend worden en in bijkomende orde door een verhoging van bepaalde sociale uitkeringen. Al deze doelstellingen zijn zeer begrijpelijk, gezien de armoede en de inkomensongelijkheid in de uitgangssituatie.

Het verloop van de reële economische ontwikkeling

Aanvankelijk schijnt de regering met haar maatregelen gelijk te krijgen. De economische groei versnelt en de werkgelegenheid groeit, de hogere inkomens bevorderen het verbruik en wakkeren de groei nog aan. De inflatie blijft beperkt omdat bestaande goederentekorten worden gecompenseerd door een toename van de invoer. Daarvoor wordt betaald uit de deviezenreserves. Indien nodig worden daarvoor de afbetalingen van de buitenlandse schuld vertraagd of stopgezet.

Maar na een zekere tijd worden de eerste flessenhalzen zichtbaar. Er ontstaan tekorten aan goederen omdat de bedrijven hun voorraden hebben uitgeput. Ze investeren ook minder, door gebrek aan vertrouwen bij de privé-ondernemingen. Compensatie door een hogere invoer wordt moeilijker, omdat de deviezenreserves beginnen te slinken. De prijzen beginnen toch te stijgen. Nog later ontstaan er grote goederentekorten en de prijsstijgingen versnellen – er komt een hollende of galopperende inflatie (met tientallen procenten per jaar). De deviezenreserves raken uitgeput. Door tegenvallende belastinginkomsten en stijgende uitgaven voor subsidies om de prijzen van bepaalde producten laag te houden, worden de begrotingstekorten onhoudbaar. De regering moet reageren. Ze vermindert de reële lonen, door de loonstijgingen geen gelijke tred te laten houden met de prijsstijgingen en door de munt te devalueren. Na een tijd moet er een orthodox programma van economische stabilisering doorgevoerd worden, al dan niet op aandringen van het IMF. De reële lonen dalen verder – tot onder het niveau van voor de aanvang van het populistische experiment – en blijven laag, omdat de investeerders door het populistische experiment afgeschrikt zijn en door de kapitaalvlucht. De politieke onrust groeit en nu komen ook de middenklassen in opstand. In heel wat gevallen eindigt het populistisch experiment met een militaire staatsgreep.

De bijgaande tabel illustreert deze evolutie met voorbeelden uit Chili in 1970-1973 en uit Peru in 1985-1988. Zowel de periode van de Volksfrontregering onder Salvador Allende in Chili als de eerste regeerperiode van Alan García in Peru kunnen we beschouwen als typische voorbeelden van een populistisch economisch beleid. We herhalen dat we daarmee niet de doelstellingen van beide regeringen bekritisieren of dat we abstractie maken van de negatieve buitenlandse invloeden. De bedoeling is alleen om te leren uit het verleden. Verder kunnen we de regeringsperiode van Allende bezwaarlijk als politiek populistisch beschouwen. Op politiek vlak was er ondanks fundamentele verschillen tussen communisten en socialisten minder vaagheid dan in populistische politieke bewegingen in andere landen. Maar op economisch vlak was Chili toen wel een voorbeeld van een populistisch beleid.

	CHILI		PERU	
Reële economische groei (per inwoner en per jaar)	1961-1970 1971 1972 1973	+ 2,1% + 7,7% - 1,2% - 5,3%	1980-1984 1985 1986 1987 1988	- 4,2% + 2,5% + 9,5% + 6,9% - 8,4%
Inflatie	1970 1971 1972 1973	35,0% 34,5% 216,7% 605,9%	1980-1985 1986 1987 1988	102,1% 63,0% 115,0% 1.722,0%
Begrotingstekort (percentage van het BNP)	1970 1971 1972 1973	3,0% 10,7% 13,0% 24,7%	1985 1986 1987 1988	4,4% 6,7% 9,1% 6,1%
Deviezenreserves (in miljoenen dollar)	1970 1971 1972 1973	320 129 95 36	1985 1986 1987 1988	+ 1.000 n n 200
Groei van de geldhoeveelheid (percentage per jaar)	1970 1971 1972 1973	52,9% 99,3% 100,9% 264,4%		
Handelsbalans (saldo in miljoenen dollar)	1970 1971 1972 1973	+ 246 + 73 - 161 - 73	1985 1986 1987 1988	+ 1.173 - 67 - 463 - 84
Lonen (stijgingspercentage per jaar)	1971 1972 1973	+ 15,1% - 10,0% - 30,0%	1985 1986 1987 1988 1989	+ 11% + 15% + 11% - 30% - 50%

Chili tussen 1970 en 1973

De regering van Salvador Allende bestond uit een coalitie van linkse en centrumlinkse partijen. De linkse partijen streefden naar fundamentele hervormingen en de oprichting van een socialistische maatschappij. De centrumlinkse partijen (vooral van christendemocratische huize) wilden ook structuurhervormingen maar geen socialistische staat. Het economische beleid van de regering werd sterk beïnvloed door de economische commissie van de Verenigde Naties voor Latijns-Amerika CEPAL. Die economen gingen ervan uit dat inflatie het gevolg was van knelpunten in de economie die de staat kon aanpakken. Monetaire oorzaken door een snelle aangroei van de geldhoeveelheid of fiscale oorzaken door grote tekorten in de overheidsuitgaven werden onbelangrijk geacht. Zij propageerden ook structuurhervormingen, met als belangrijkste een landhervorming, de nationalisatie van de kopermijnen en de banken en overname van delen van het bedrijfskapitaal door kleine aandeelhouders in andere ondernemingen.

In 1971 leidde het beleid tot de verwachte resultaten. De economie groeide door een stijging van de consumptie, als gevolg van loonsverhogingen voor de ambtenaren en daarna voor de privésector en van een toename in de investeringen. Maar op het einde van 1971 werden inflatoire spanningen zichtbaar. De vraag naar goederen was nog

altijd hoog, maar de productie bleef achter, onder andere als gevolg van prijscontroles en van sociale conflicten in bedrijven die leidden tot de overname van deze bedrijven door de arbeiders. Zoals zo dikwijls in dergelijke situaties ontstond een vicieuze cirkel. Meer en meer activiteiten verhuisden naar de ondergrondse economie, waardoor de belastinginkomsten daalden en de prijzen nog verder stegen. Deze prijsstijgingen werden onderdrukt, waardoor nog meer activiteiten uit de formele economie verdwenen.

In februari 1972 moest de regering een eerste stabilisatieprogramma opleggen. Dat programma was weinig effectief omdat de regering geen greep kreeg op de loonstijgingen. Ze zat ook in een moeilijk parket. Het afremmen van de loonstijgingen en het opleggen van reële koopkrachtverliezen (omdat de lonen minder snel zouden stijgen dan de prijzen) was noodzakelijk vanuit economisch oogpunt maar onmogelijk vanuit politiek oogpunt. De regering wilde de steun van de bevolking niet verliezen en slaagde daar ook in. In 1970 behaalde de *Unidad Popular* van Allende 30 procent van de stemmen, in de gemeentelijke verkiezingen van 1971 bijna 50 procent en begin 1973 steunde nog altijd 44 procent van de bevolking de regering.

In juli 1972 was duidelijk dat de stabilisering faalde: de ondergrondse economie was nu algemeen, de inflatie bleef stijgen, de deviezenreserves daalden angstwekkend en op de zwarte markt groeide het verschil tussen de officiële en de feitelijke wisselkoers van de Chileense munt. De confrontatie met de oppositie werd steeds grimmiger. Die organiseerde in oktober 1972 een nationale staking die slechts beëindigd kon worden door enkele militairen in de regering op te nemen. In de loop van 1973 werd de economische crisis steeds erger. De inflatie steeg pijlsnel, het begrotingstekort bereikte meer dan twintig procent van het Bruto Nationaal Product, de deviezenreserves raakten uitgeput. De regering reageerde met nieuwe prijscontroles, maar hierdoor werd de kloof met de oppositie enkel nog groter. De afloop is gekend: op 11 september 1973 grepen de militairen de macht. Ze zouden met harde hand de economie stabiliseren.

Het is interessant de conclusie van Dornbusch hier woordelijk weer te geven: “We moeten tot besluit de rol van de binnenlandse economische oppositie en van de buitenlandse blokkade belichten. Het lijkt weinig twijfel dat het strategische gebruik van economische tegenwerking door de oppositie, buitenlandse ondernemingen en regeringen een rol speelden in de val van de regering van Allende. We denken... dat een meer neutrale houding van deze krachten Allende de ruimte zou hebben gegeven om zijn experiment nog een tijd voort te zetten. Maar de ongecontroleerde neveneffecten van het beleid van economische groei (inflatie, tekorten aan goederen) verzwakten de regering. Daardoor konden de pogingen tot destabilisatie van de binnenlandse oppositie en de buitenlandse krachten succesvol worden.”

Peru tussen 1985 en 1989

Toen Alan García in augustus 1985 president werd, waren de verwachtingen hooggespannen. Een jonge en charismatische leider kwam aan het hoofd van een land dat overduidelijk diepgaande sociale en economische hervormingen nodig had. Meer dan een derde van de productiecapaciteit werd niet benut, de inkomensongelijkheid was onwaarschijnlijk groot – één procent van de bevolking beschikte over meer dan de helft van het nationale inkomen. De IMF-programma's uit de eerste helft van de jaren 1980 hadden niet veel resultaten opgeleverd. Het was dan ook niet te verwonderen dat

García uitpakte met een slogan die deed denken aan Chili onder Allende: economische heropleving en groei, mét herverdeling. Zijn beslissing om de afbetalingen van de buitenlandse schuld te beperken tot tien procent van het BNP kreeg ruime steun.

In 1986 en begin 1987 bleek het beleid succesvol. De economie groeide flink, de investeringen stegen met twintig procent, de inflatie daalde aanvankelijk en bleef ook in 1987 nog onder het niveau van 1985. García werd zelfs door de bedrijfswereld bejubeld. Het keerpunt was de aankondiging van de nationalisering van de banken op 17 juli 1987. García wilde daardoor meer controle krijgen over het gebruik van de spaargelden en de toekenning van kredieten en tegelijk de kapitaalvlucht naar het buitenland tegengaan. Hiermee begon een open conflict met de politieke rechterzijde. De economische activiteit vertraagde, de prijzen gingen omhoog. De belastingontvangsten daalden van 13 procent van het BNP in 1985 tot 7,5 procent in 1988, met als onvermijdelijk gevolg een stijgend tekort op de begroting. In november 1987 was het tekort op de handel met het buitenland zo groot geworden dat een devaluatie van de munt niet langer te vermijden viel. Maar daardoor gingen de prijzen nog verder stijgen. In 1989 was een economische aanpassing niet langer te vermijden.

Het besluit van de economen

Economen met duidelijke sympathie voor de politieke doelstellingen van Allende en García kwamen tot het besluit dat een gefundeerde kritiek op populistische economische maatregelen nodig is, niet om conservatieve krachten vrije baan te laten, maar wel om te begrijpen wat fout ging en als een waarschuwing voor de schrikwekkende kosten die onhoudbare beleidsmaatregelen met zich mee brengen voor de bevolking. Zij kwamen tot het besluit dat populistische maatregelen enkel kunnen slagen indien de valkuilen van de externe beperkingen kunnen vermeden worden. Maatregelen om de consumptie van de lagere inkomensgroepen te bevorderen, zijn maar vol te houden indien de begrotingstekorten in de hand gehouden worden en het economische evenwicht met het buitenland behouden blijft. Met aanvaarding van deze beperkingen zijn populistische herverdelingsmaatregelen langere tijd vol te houden. Dan vormen ze een alternatief voor door het IMF geïnspireerde maatregelen, die geen aandacht hebben voor groei en herverdeling, enkel op korte termijn financiële stabiliteit brengen en nieuwe (destructieve) reacties in de vorm van populistische eisen en maatregelen oproepen. De jaren 1990 zouden deze economen in grote mate gelijk geven.

DE SOCIAALDEMOCRATISERING VAN LINKS IN LATIJNS-AMERIKA

Met de *Partido Socialista* (PS) in Chili, het *Frente Amplio* (FA) in Uruguay en de *Partido dos Trabalhadores* (PT) in Brazilië zijn begin 2007 voor het eerst in de geschiedenis van Latijns-Amerika sociaaldemocratische partijen aan de macht. Er zijn grote verschillen tussen die partijen, ze hebben elk hun interne tegenstellingen, geen enkele van de drie is lid van de Socialistische Internationale en belangrijke fracties in elke partij zouden suggesties in die zin krachtig afwijzen. Maar toch kunnen we de doelstellingen, de strategie en het beleid van de drie partijen het best als sociaaldemocratisch omschrijven. Ze staan voor gelijkaardige uitdagingen. Zoals Europese gelijkgezinde partijen hebben ze hun wortels in de arbeidersklasse. Maar door de beperkte omvang van die klasse, zeker in vergelijking met het Europa van de jaren 1950-1980, moeten Latijns-Amerikaanse sociaaldemocraten ook rekruteren bij de middenklasse en bij de onderklasse van mensen die in de informele sector werken.

De drie partijen volgen een beleid van geleidelijke hervormingen van het kapitalisme door kleine correcties aan de markt na te streven, vooral op het vlak van de inkomensverdeling, minder aan de kant van de productie. Ze hebben de doelstelling van de revolutie opgegeven en streven die hervormingen na via verkiezingen in het kader van een democratie. Ze kunnen niet veel anders, want in een tijd van internationale kapitaalmobiliteit moeten deze landen, met een buitenlandse schuld die rond de vijftig procent van het BNP bedraagt, het vertrouwen van de internationale beleggers behouden. Het socialisme is voor de drie partijen veeleer een ethische categorie waarin inkomenshervreiding en armoedebestrijding een belangrijke plaats innemen, dan het actief nastreven van het collectieve eigenaarschap van de productiemiddelen.

Een politiek en economisch leerproces

De drie partijen hebben een leerproces doorgemaakt. De PS in Chili heeft een belangrijke rol gespeeld in de terugkeer naar de democratie en heeft daardoor de waarde van de formele instellingen van de (liberale) democratie naar waarde leren schatten. Ze heeft ook geleerd uit de mislukkingen van Allende: economisch wanbeheer en politieke polarisatie hadden coalitiegenoten afgeschrikt. De banden met de communistische partij werden verbroken, ten voordele van coalities met de christendemocraten. Dat leidde tot een verkiezingsoverwinning van de *Concertación de Partidos por la Democracia* in 1989 en de nederlaag van Pinochet. In Chili en ook in Uruguay moeten de partijen nu een breed front van kiezers aanspreken, met daarin de middenklasse en de verliezers van de neoliberale golf van de jaren 1990. In Brazilië heeft de PT slechts een kwart van de zetels in het parlement en is dus op coalities aangewezen.

Ook op economisch vlak wordt een gematigde koers gevaren. Het begon in Chili vanaf 1989, in Brazilië vanaf 2002 met de eerste presidentstermijn van Lula en in Uruguay vanaf 2004. De partijen gingen de verkiezingen in met een platform dat tegelijk wilde 'de markt te vriend houden' en sociale rechtvaardigheid nastreven. In Chili vormde de voortzetting van het marktgerichte economische en vrijhandelsbeleid

een onderdeel van de akkoorden met Pinochet voor de overgang naar de democratie. De goede economische resultaten in de jaren 1990 maakten het opgeven van dat beleid steeds minder geloofwaardig. Wat eerst misschien kon worden voorgesteld of geïnterpreteerd als een tactische toegeving aan Pinochet en als de prijs voor de democratisering, ging deel uitmaken van het economische *conventional wisdom*, ook bij de socialistische partij. Het belette die partij niet de presidentsverkiezingen van 2002 (Ricardo Lagos) en 2006 (Michelle Bachelet) te winnen.

Toen Lula in 2002 aan de macht kwam in Brazilië, werd een radicale breuk met het verleden verwacht. Maar in werkelijkheid kreeg het land een voortzetting van het voorzichtige beleid van Fernando Cardoso, gericht op het in toom houden van de inflatie door een relatief onafhankelijke centrale bank en een verantwoordelijk begrotingsbeleid. In 2003 kende Brazilië een moeilijk jaar, maar vanaf 2004 ging het economisch bergop. Het land kreeg positieve rapporten in de internationale financiële pers en werd voorgesteld als een ontwikkeling ten goede in vergelijking met eerdere en hedendaagse socialistische experimenten – met die hedendaagse werd dan naar Venezuela verwezen. In Uruguay verwees het FA in de verkiezingscampagne naar de positieve evolutie in Brazilië, zowel om bij ondernemers en gematigde kiezers de vrees voor een linkse verkiezingsoverwinning weg te nemen als om de eigen matiging tijdens de eerste maanden van de regeerperiode te verantwoorden.

De vrij positieve economische ontwikkeling in de drie landen werd natuurlijk bevorderd door de internationale context. Hoge grondstoffenprijzen betekenden hoge inkomsten voor de staat (in Chili worden daarmee reserves aangelegd voor een mogelijke daling in de toekomst) en overschotten op de handelsbalans. Lage rentevoeten op de internationale kapitaalmarkt maakten de buitenlandse schuld draaglijk: voor heel Latijns-Amerika evolueerde die schuld van ongeveer 50 procent van het BNP in 1998 tot 65 procent in 2002, om dan te dalen tot opnieuw 50 procent in 2006 (*The Economist* van 20 mei 2006).

Post-Washington consensus

De regeringen van Brazilië en Uruguay volgen nu een beleid dat het best kan geduid worden langs de lijnen van de 'post-Washington consensus'. Dat is een correctie op de ultraliberale interpretatie van de Washington Consensus uit 1990 door kringen in het IMF en Wall Street. De post-Washington consensus wordt verdedigd door gematigde economen, de Wereldbank en de Inter-Amerikaanse Ontwikkelingsbank. Een gematigd marktgericht economisch beleid wordt gezien als essentieel voor het bereiken van volgehouden economische groei. Daarvoor zijn zowel binnenlandse als buitenlandse investeringen nodig, die dan voor werkgelegenheid zorgen. De staat moet politieke, sociale, wettelijke, institutionele en macro-economische stabiliteit leveren. De overheid moet ook instaan voor hervormingen van het belastingstelsel en van het pensioenstelsel (Brazilië geeft negen procent van zijn BNP uit aan pensioenen, maar die uitkeringen gaan voor het grootste deel naar vrij hoge pensioenen voor een vrij kleine groep van ambtenaren en politici). De consensus over dat beleid is het grootst in Chili. In Brazilië en Uruguay blijven er binnen de sociaaldemocratische partijen spanningen over het economische beleid en is er nog altijd veel steun voor meer klassieke linkse concepten als staatstussenkomst in de economie en bescherming van nationale bedrijven (protectionisme).

Economische stabiliteit is het allesoverheersende ordewoord, dat in principe voordelen oplevert voor alle delen van de bevolking: voor de bedrijven en hun investeringsbeslissingen, voor de voortzetting van de steun van het IMF en andere internationale organisaties, voor de middenklasse en ook voor de lagere inkomensgroepen, omdat die vroeger toch geen bescherming van hun inkomen tegen inflatie hadden. De consensus van lage inflatie als een 'publiek goed' is zo algemeen geworden, dat geen enkele regering het zich kan veroorloven de prijsstabiliteit in het gedrang te brengen. Voor linkse regeringen drijft het de kost van eventuele radicale experimenten naar omhoog.

Een nieuw sociaal contract?

Het gematigde economische beleid moet verteerbaar blijven door de ontwikkeling van instellingen voor de participatie van de bevolking en door programma's voor armoedebestrijding. In Uruguay zijn de looncommissies opnieuw tot leven gewekt. In die commissies onderhandelen werkgevers, vakbonden en de overheid over de lonen voor de verschillende sectoren van de economie. Er is ook een breed overlegplatform over werkgelegenheid, investeringen en arbeidsverhoudingen. Daarnaast heeft het FA een reeks organen voor overleg met de civiele samenleving opgericht. In Brazilië functioneert een Raad voor Economische en Sociale Ontwikkeling (CDES) als breed overlegorgaan. Daarnaast zijn er sectorale overlegorganen voor gezondheidszorg, onderwijs en vrouwenproblemen. De regering streeft naar goede relaties met de beweging voor landloze boeren *Movimento dos Sem Terra* (MST). Dat stuit op kritiek van conservatieve politici en grootgrondbezitters. Maar tegelijk blijft MST ontevreden over het trage tempo van de landhervorming. Op lokaal vlak is er onder meer het participatieve proces voor het opstellen van een begroting voor de stad Porto Alegre.

Op dit ogenblik zouden meer dan vijftig miljoen Latijns-Amerikanen gerichte inkomenssteun ontvangen. De bekendste programma's zijn *Bolsa Familiar* in Brazilië en het *Programa Nacional de Emergencia Social* (PANES) in Uruguay. Mexico en Colombia hebben gelijkaardige programma's. De uitkeringen aan gezinnen met een laag inkomen (minder dan vijftig dollar in Uruguay) zijn aan voorwaarden verbonden, zoals het verrichten van gemeenschapswerk of het regelmatige schoolbezoek van de kinderen. Deze programma's maken ook deel uit van de post-Washington consensus, waarin de voorkeur gaat naar doelgerichte sociale steun boven algemene (meestal inefficiënte en voor de hogere inkomens overbodige) subsidies of prijscontroles. Armoedebestrijding en inkomenshervreiding worden best via micro-economische maatregelen nagestreefd, niet via macro-economische stimulansen die het evenwicht in de economie in gevaar brengen. In Brazilië zou de inkomenssteun volgens de Wereldbank in elk geval bijgedragen hebben tot de omkering sinds 1993 van de decenniaoude tendens tot vergroting van de inkomensongelijkheid. Die steun is weliswaar niet de enige verklarende factor. Ook het beheersen van de inflatie speelde een rol, omdat lagere inkomensgroepen meestal niet de middelen hebben om de koopkracht van hun inkomen te beschermen tegen inflatie. De omkering van de tendens begon daarom al onder president Cardoso en Lula plukt nu mee de vruchten van diens economisch beleid.

STRIJD OM DE TOEKOMST VAN LATIJSN-AMERIKA?

De keuze tussen de langzame en moeizame hervormingen van democratisch links en populistische experimenten wordt soms gezien als een strijd om de toekomst van Latijns-Amerika. Het is veel te vroeg om iets verstandigs te schrijven over de resultaten op lange termijn, we kunnen hoogstens enkele vragen stellen

Zal Hugo Chávez erin slagen de valkuilen van vroegere populistische regimes te vermijden? Komt er een modern politiek systeem en hoe gaat hij om met de oppositie? Zullen de uitgaven voor sociale consumptie de investeringen verdringen? Wat bij een toekomstige daling van de petroleumprijs, hoe onwaarschijnlijk die op dit ogenblik ook mag lijken? Hoe evolueert in Ecuador het politieke conflict tussen de president en de gevestigde politieke structuren?

Maar er blijven ook vragen bij de toekomst van gematigd links. Zal het mogelijk zijn de economische stabiliteit uit de jaren 2002-2007 te behouden als de internationale omstandigheden minder gunstig worden? Zullen de sociaaldemocratische regeringen erin slagen moderne instellingen voor inkomensherverdeling op te bouwen? Zullen zij de spanningen tussen een achterban die sociale resultaten wil zien en de eisen van een voorzichtig economisch beleid dat meer gediend is door een veeleer technocratische bestuursstijl dan door een participatieve democratie, onder controle kunnen houden? Hoe zullen zij de eisen van hun traditionele arbeidersaanhang kunnen verzoenen met de verwachtingen van nieuwe categorieën van kiezers uit de middenklasse en de informele sector? Met welke partijen kunnen zij politieke allianties sluiten zonder al te veel identiteitsverlies te lijden? Als gematigd links erin slaagt een stabiele economie op te bouwen die banen schept en aldus de gesel van armoede en massawerkloosheid uit de wereld helpt, klinkt dat minder wervend als de utopieën uit het verleden, maar zal dat voor miljoenen Latijns-Amerikanen een reële vooruitgang betekenen.

[literatuur]

SEBASTIEN ADINS, De As van het Goede van Hugo Chávez, *Samenleving en Politiek*, 2007, nummer 2, blz. 56-60

RUDIGER DORNBUSCH en SEBASTIEN EDWARDS, *The Macroeconomics of Populism in Latin America*, Wereldbank, Policy Research Working Paper 316, december 1989

RUDIGER DORNBUSCH en SEBASTIEN EDWARDS (eds.), *The macroeconomics of populism in Latin America*, Massachusetts Institute of Technology (MIT), 1991

FRANSISCO FERREIRA, PHILIPPE LEITE en JULIE LITCHFIELD, *The Rise and Fall of Brazilian Inequality: 1981-2004*, Wereldbank, Policy Research Working Paper 3867, maart 2006

JOHN GREEN, *The rebirth of populism in Latin America poses a powerful challenge to the neoliberal order*, Council on Hemispheric Affairs (COHA), Washington, 22 augustus 2006

ERNESTA LACLAU, La deriva populista y la centroizquierda latinoamericana, *Nueva Sociedad*, nummer 205, blz. 57-61

FRANSISCO PANIZZA, The social democratisation of the Latin American Left, *Revista Europea de Estudios Latinoamericanos y del Caribe*, oktober 2005, blz. 95-103

LUDOLFO PARAMIO, Giro a la izquierda y regreso del populismo, *Nueva Sociedad*, nummer 205, blz. 63-74

RODRIGO RATO, *Latin America – Between Populism and Modernity*, Internationaal Monetair Fonds, 30 november 2006

ALAIN TOURAINE, Entre Bachelet y Morales, existe una izquierda en América Latina? *Nueva Sociedad*, nummer 205, blz. 47-55

ONGELIJKHEID IS DE OORSPRONG VAN HET POPULISME

door Alma De Walsche

De nationalisering van de Boliviaanse gas- en petroleuminstallaties in 2006 is een goed voorbeeld van het nieuwlinkse beleid dat opgeld maakt in Latijns-Amerika. De Verenigde Staten lijken hun greep op het subcontinent te verliezen en ten zuiden van de Rio Grande krijgt het revolutionaire gedachtegoed van Hugo Chávez steeds meer aanhang. Is dit een simpele recyclage van een oude, populistische politiek of is er toch sprake van een nieuwe dageraad?

Links zit duidelijk in de lift in Latijns-Amerika, al zijn er heel wat punten van verschil tussen Hugo Chávez in Venezuela, Luiz Inácio (Lula) da Silva in Brazilië, Néstor Kirchner in Argentinië, Michelle Bachelet in Chili, Tabaré Vázquez in Uruguay en Evo Morales in Bolivia. Wat deze nieuwlinkse leiders delen, zijn hun krachtige beloften om tegemoet te komen aan de decenniaoude verzuchtingen van het volk. Populistische politiek, heet dat. Die trend schijnt in steeds meer landen aan te slaan. In Peru greep Ollanta Humala in juni 2006 net naast de overwinning in de tweede ronde van de presidentsverkiezingen, net als López Obrador in Mexico in juli vorig jaar.

De nieuwe generatie leiders wordt wel eens vergeleken met de caudillo's die Latijns-Amerika tussen 1920 en 1960 bestuurden, met legendarische redenaars als Getúlio Vargas in Brazilië, Juan Perón in Argentinië en Velasco Ibarra in Ecuador, met zijn legendarische uitspraak: "Geef me een balkon en ik word president". Het balkon is vandaag vervangen door de communicatiemedia, die maximaal bespeeld worden om met verstaanbare, simpele taal de armen te bereiken. "Ik ben niet links of niet rechts, ik ben van de onderkant en ik beloof te regeren met die onderkant", proclameerde presidentskandidaat Ollanta Humala in Peru. En de Mexicaanse kandidaat López Obrador verkondigde trots dat hij in een eenvoudig appartement woont en rondrijdt in een bescheiden autootje, om zich te distantiëren van de rijke families die verantwoordelijk zijn voor het beleid dat in het verleden werd gevoerd. Tegenover de symbolen van de neoliberale globalisering plaatsen de nieuwe leiders hun eigen nationale helden, met Simón Bolívar op kop.

MEER DEMOCRATIE ZORGT VOOR EEN BETERE ECONOMIE

De terugkeer van het populisme heeft volgens analisten heel veel te maken met de diepe kloof tussen arm en rijk en met het verlangen van de grote massa naar messianistische figuren die deze gapende ongelijkheid ongedaan zullen maken. Lula, Bachelet, Oscar Arias (Costa Rica) en Tabaré Vázquez zijn gematigde centrumlinkse presidenten. Chávez, Kirchner, López Obrador, Ollanta Humala en Alan García (die het in 2006 haalde van Humala en sindsdien president is van Peru) zijn veeleer radicale populistten. Evo Morales, president van Bolivia, neemt als inheemse leider en cocaboer nog een aparte positie in. Het beleid van de populistische leiders uit het verleden zorgde meer dan eens voor instabiliteit, economische risico's en een slecht investeringsklimaat. Hyperinflatie was vaak het eindsaldo van hun mandaat. In het verleden zwoeren die populistische leiders ook bij nationalisme, anti-amerikanisme en protectionisme, alles wat in tijden van globalisering klinkt als een vloek. Valt hetzelfde scenario te vrezen voor de huidige golf van presidenten?

Rebeca Grynspan is niet verontrust door de nieuwe leiders. Zij is ex-vicepresident van Costa Rica en sinds eind 2005 verantwoordelijke voor de regio Latijns-Amerika en de Caraïben bij het VN-ontwikkelingsagentschap UNDP. Bij een bezoek aan Brussel in 2006, ter voorbereiding van de Europees-Latijns-Amerikaanse Top van 11 en 13 mei in Wenen stelde ze: "Er zijn geen zware onevenwichten op de betalingsbalans, er is geen hyperinflatie, de macro-economische situatie ziet er vrij stabiel uit." Grynspan benadrukt dat het van groot belang is dat deze belangrijke verschuivingen zich voltrekken op een volledig democratische manier. De Latijns-Amerikaanse samenleving leert volop haar problemen op te lossen langs democratische weg en niet op een autoritaire manier zoals in het verleden.

Enkele weken voor Evo Morales de nationalisering van de Boliviaanse gas- en petroleuminstallaties aankondigde, schreef ontwikkelingseconoom Jeffrey Sachs in de Spaanse krant *El País* dat zulke maatregelen misschien wel voor wat commotie kunnen zorgen, maar uiteindelijk van secundair belang zijn. De overwinning van Morales als eerste indiaanse president in een land met een indiaanse meerderheid van de bevolking, is volgens Sachs een stap vooruit op het vlak van de democratisering van Latijns-Amerika en dat kan een positieve impact hebben op de sociale en economische ontwikkeling in de regio op langere termijn. Sachs: "De grote ongelijkheid en het feit dat grote groepen mensen in armoede leven, zonder grond en zonder toegang tot onderwijs, maakt de regio bijzonder vatbaar voor revoluties en populistische politiek, waarbij de leiders snelle tegemoetkomingen beloven aan de noden van de armen door de bezittingen van de rijken in beslag te nemen. En die rijken hebben zich altijd geweerd, vaak op een heel gewelddadige, dictatoriale manier." Vandaag brengen de nieuwe leiders de politiek terug bij de mensen. "Het perspectief op korte termijn is onzeker", besluit Sachs. "Maar op lange termijn moet er in Latijns-Amerika gewed worden op de economische voordelen die kunnen ontstaan door méér democratie." Alleen al daarom moet Morales volgens hem een kans krijgen.

De groei naar meer democratisering is zowel reëel als relatief. De Latijns-Amerikaanse legers blijven in hun kazernes en de burgers kiezen hun regering. Toch blijkt uit de *Latinobarometro*, een periodieke peiling naar de standpunten van de Latijns-

Amerikanen, dat de democratie niet zo hoog wordt ingeschat. Grynspan verklaart dit door de ontgoocheling over het gevoerde beleid. “Het sociale burgerschap is achtergebleven op het politieke burgerschap: er zijn meer burgerlijke vrijheden en er is meer respect voor de mensenrechten, maar op sociaal vlak is er een groot deficit. Er is geen sociale mobiliteit en er bestaat een gigantische ongelijkheid. Vandaag komt de sociale agenda, die in de jaren tachtig en negentig uit het oog is verloren, opnieuw centraal te staan.” De manier waarop die sociale agenda wordt aangebracht, kan blijkbaar vele kanten op: van de niet zo transparante stijl van Kirchner over de personalistische stijl van Chávez tot de etnisch-nationalistische van Humala.

HET NEOLIBERALE PROJECT HEEFT GEFAALD

Economisch gezien gaat het Latijns-Amerika voor de wind. Volgens het jaarrapport van de Economische Commissie voor Latijns-Amerika en de Caraïben CEPAL groeide het BNP van de regio in 2005 met 4,3 en in 2006 met ruim 5 procent. Koplopers zijn Venezuela (10 procent) en Argentinië (8,5 procent), gevolgd door Uruguay, Peru en Panama, elk met ruim 7 procent groei. Bovendien blijft de groei op het subcontinent nu al enkele jaren na elkaar aangehouden. Ondanks die rooskleurige economische cijfers leefde in 2006 40,6 procent van de bevolking in armoede, waarvan 16 procent in uiterste armoede. In die cijfers valt er bovendien weinig vooruitgang op te tekenen. In 1990 leefde in Latijns-Amerika 41 procent van de gezinnen in armoede en 13 procent in extreme armoede, in 2002 waren die cijfers zelfs gestegen tot 43,4 en 18,8 procent. De neoliberale hervormingen van de jaren 1990, die de bedoeling hadden de zieke economieën van de jaren tachtig te saneren, hebben de armoede in het continent vergroot. Het trickle-downeffect heeft in Latijns-Amerika niet gewerkt.

De sociale ongelijkheid is in Latijns-Amerika groter dan in Afrika of Azië, al hebben vele Afrikaanse landen een lager gemiddeld inkomen per gezin. De grootste economieën – Mexico en Brazilië – kennen ook de grootste ongelijkheid. Het Wereldbankrapport van 2003, *Desigualdad en America Latina y el Caribe*, brengt de ongelijkheid in kaart en stelt vast dat die in Latijns-Amerika in de jaren negentig groter was dan in zwart-Afrika. De tien procent armsten in Brazilië zijn ook armer dan de tien procent armsten in Vietnam, al staat Brazilië in de Index van Menselijke Ontwikkeling op plaats 63 en Vietnam op 103. Samen met de armoede is de afgelopen drie decennia ook de ongelijkheid toegenomen, zo blijkt nog uit dat Wereldbankrapport. Deze cijfers betekenen dat de Millenniumdoelstellingen voor Ontwikkeling niet gehaald zullen worden, tenzij er grondige veranderingen komen op macro-economisch vlak. Zoals de zaken er vandaag voorstaan, zullen slechts zeven van de achttien Latijns-Amerikaanse landen tegen 2015 hun armoede kunnen halveren, stelt het jaarrapport van CEPAL.

OPENGEBROKEN EN GESPLETEN

Bertha Vallejo, een Mexicaanse econome verbonden aan de Universiteit van Tilburg, bevestigt dat de kloof tussen arm en rijk in Mexico een allesoverheersende realiteit is geworden. Voor de toetreding tot de Noord-Amerikaanse Vrijhandelsassociatie NAFTA tussen Mexico, Canada en de VS, die in werking is sinds januari 1994, had Mexico een brede basis armen, een smalle middenklasse en een bovenlaag van twintig tot dertig procent rijken. Vandaag is die twintig procent geëvolueerd naar een uiterst smalle top van enkele tientallen invloedrijke families, met een breed uitwaaierende basis van zeventig tot tachtig procent armen, terwijl de middenklasse een onbeduidend kleine groep is geworden. Een onderzoek van het Mexicaanse ministerie van Financiën dat werd gepubliceerd in maart 2006, stelt dat de ongelijkheid de afgelopen jaren is gegroeid en dat de tien procent rijksten vandaag 39,6 procent van de middelen opslokken tegenover 1,1 procent voor de tien procent armsten. Vallejo: “NAFTA zou Mexico overhevelen naar de eerste wereld, maar dat is enkel gebeurd voor een zeer kleine bovenlaag die de middelen had om bij de privatisering de staatsbedrijven op te kopen. Een zestiental families bepaalt vandaag het zakenleven in Mexico.”

De nieuwe sociale piramide is een tastbare realiteit in de wijken van Mexico Stad. Vallejo: “Vroeger leefden de armen in gemarginaliseerde buurten aan de rand van de stad. Vandaag is de stad ingenomen door de massa’s armen, de echte rijken wonen buiten de stad in chique, geïsoleerde wijken. En de echte arme wijken van vroeger, zoals Lagunilla en Tepito, zijn van de informaliteit afgegleden naar de illegaliteit. De drughandel is spectaculair toegenomen. De populairste liedjes op de radio zijn de *narcocorridos*, over de avonturen van de drughandelaars, en de biografieën van drugbaronnen verkopen als zoete broodjes.” De armoede en de uitsluiting hebben ook geleid tot een normvervaging. Vaak gebeurt het dat een drughandelaar een heel dorp uitrust met sociale voorzieningen die de staat nooit heeft gegeven. “Als die ‘weldoener’ gevangengezet wordt, stort het hele netwerk van voorzieningen in elkaar. Deze armen voelen zich niet meer verbonden met de formele samenleving.” Veel meer nog geldt dit gevoel van uitsluiting uit het formele machtssysteem voor de indiaanse bevolking in achtergebleven deelstaten als Guerrero, Oaxaca en Chiapas. De ongelijkheid is niet alleen een economisch probleem. Het is een sociaal en een cultureel probleem en daarom zo moeilijk om aan te pakken.

DRIE CRUCIALE UITDAGINGEN

De impact van NAFTA op Mexico is vergelijkbaar met wat neoliberale hervormingen (de Washington consensus) deden in Argentinië, Venezuela, Peru of Bolivia. De Structurele Aanpassingsprogramma’s van de jaren tachtig en het neoliberale beleid van de jaren negentig hebben tienduizenden hun baan, hun toekomstperspectief en hun geloof in de traditionele politieke partijen ontnomen. Voor de nieuwe lichter presidenten en presidentskandidaten is het dan ook niet moeilijk om die gefrustreerde massa met beloftevolle programma’s achter zich te krijgen. Maar beloftes volstaan vandaag niet langer: in Ecuador werden drie presidenten de laan uitgestuurd, in Bolivia twee.

Volgens Rebeca Grynspan van UNDP zijn er drie grote uitdagingen voor wie de kloof wil dichten: onderwijs, werk en racisme. Het meest prangende probleem is het onderwijs. De ongelijkheid die zich ook scherp doet voelen in het onderwijs, resulteert in een achterstand voor Latijns-Amerika in de geglobaliseerde kennismaatschappij. Wie geboren is bij de armste twintig procent van de bevolking, heeft zo goed als geen kans op een diploma hoger onderwijs. En geen diploma of een slecht diploma betekent een minderwaardige job en een lager inkomen. In 2001 verdienden hooggeschoolden in Brazilië 6,5 keer meer dan laaggeschoolden. In Chili is een hooggeschoolde 5, 2 keer meer waard, in Colombia en Nicaragua 4,7 keer. Cuba munt uit in onderwijs op hoog niveau en is op dat vlak zeker klaar voor de kennismaatschappij. Venezuela kreeg enkele maanden geleden een pluim van de Unesco voor het uitroeien van het analfabetisme. In Brazilië zijn nog altijd 14,7 miljoen mensen ouder dan 15 analfabeet, maar de regering Lula heeft de afgelopen jaren wel uitzonderlijke inspanningen gedaan om de armste gezinnen via studiebeurzen te betrekken bij onderwijsprogramma's. Die beurzen mikken zowel op meer basisonderwijs voor kinderen uit arme gezinnen als op de doorstroming naar universitair of hoger onderwijs voor armen, zwarten en inheemsen.

Zeven op de tien banen in Latijns-Amerika zijn informele jobs. Dat heeft volgens Grynspan te maken met het soort economische groei dat het neoliberale model in Latijns-Amerika met zich mee heeft gebracht en de plaats die Latijns-Amerika inneemt in de geglobaliseerde wereld. Grynspan: "Wat Latijns-Amerika nodig heeft, is meer regionale integratie en hoger gekwalificeerde banen." De meeste mensen die werkloos zijn geworden door de privatisering, kwamen in de informele economie terecht. Bovendien draait ook de formele economie voor een groot deel op laaggeschoolde jobs, zoals in de assemblagebedrijfjes – de beruchte *maquiladoras* – of bij de exploitatie van natuurlijke rijkdommen. Er is in Latijns-Amerika een manifest gebrek aan verwerking van de eigen grondstoffen en het beheren van de hele productieketen. Dat is waar Bolivia van droomt: een exploitatie van de gasvoorraden met inbegrip van de verwerking, zodat de toegevoegde waarde ten goede komt van de Bolivianen.

De regering Lula creëerde tussen januari 2003 en begin 2006 vier miljoen nieuwe banen, waaronder een groot deel formele maar laagbetaalde banen. Intussen wordt gewerkt aan het optrekken van het minimumloon boven de inflatie, wat een reële verhoging van de koopkracht met tien procent betekent. Dat heeft ervoor gezorgd dat de ongelijkheid afneemt. Volgens het Braziliaanse instituut voor Geografie en Statistiek vertoonde Brazilië in 2004 het beste profiel in 23 jaar op het vlak van de herverdeling van het inkomen. In Venezuela heeft de petroleumboom voor een bijzonder gunstige economische conjunctuur gezorgd en die meeropbrengst is effectief geïnvesteerd in sociale uitgaven. Volgens cijfers van het Nationaal Bureau voor Begroting zijn de sociale uitgaven gestegen van 8,96 procent van het BNP in 1999 tot 12,29 procent in 2004. De informele economie daalde in 2005 met 1,5 procent, maar is nog altijd goed voor 46,8 procent, terwijl de formele tewerkstelling met 1,5 procent toenam tot 53,2 procent. Cijfers van het bedrijf Datos wijzen er ook op dat het inkomen van de laagste groepen stijgt door de sociale programma's in de armenwijken.

Het derde probleem waar Grynspan naar verwijst, heeft te maken met etniciteit en ras, de eeuwenlange marginalisering van de inheemse bevolking die in veel landen heeft gezorgd voor gespleten samenlevingen. De gerenommeerde Boliviaanse journalist Humberto Vacaflor omschreef dat probleem tijdens een gesprek in 2006 bij hem thuis

heel cynisch: “Ons probleem is dat de inheemsen in dit land niet zijn uitgemoord door de kolonisatie. Vandaag, vijf eeuwen later, moeten we eindelijk leren met hen samen te leven.” Terwijl Vacaflor dit zei, woedden in de straten van de Boliviaanse hoofdstad volop de gasprotesten. Ook in Ecuador was de inheemse beweging de motor voor het sociale protest tegen de neoliberale hervormingen. De regering van Rafael Correa die begin 2007 is aangetreden, zal moeten rekening houden met die veertig procent van de bevolking.

EEN NIEUWE DAGERAAD

De impasse, veroorzaakt door die diepe breuklijnen in de samenleving, heeft er ook voor gezorgd dat Latijns-Amerika in het globaliseringsproces achtergebleven is ten aanzien van Azië. Gaan de populistische leiders, met hun neiging naar nationalisme en hun voorkeur voor oude helden, een beleid voeren dat ingaat tegen de globalisering? Of werken ze aan een andere globalisering? Zullen zij met hun beleid Latijns-Amerika op nieuwe sporen zetten?

Al voert Chávez het anti-imperialisme hoog in het Bolivariaanse vaandel en al fulmineerde de Peruaanse presidentskandidaat Humala tegen de globalisering omdat die de rijken rijker maakt, toch plooit de nieuwlinkse stroming niet terug binnen de nationale grenzen. De integratie in Latijns-Amerika groeit, ook al gaat dat met horten en stoten. Eind 2004 werd onder impuls van Brazilië en Venezuela de Zuid-Amerikaanse Gemeenschap opgericht. In het voorjaar van 2006 kondigde Hugo Chávez wel aan dat hij uit de Andesgemeenschap stapte omdat Peru en Colombia hadden beslist een vrijhandelsverdrag met de VS te ondertekenen. Maar intussen onderhandelde hij al wel over toenadering tot de Mercosur (het handelsblok van Argentinië, Brazilië, Uruguay en Paraguay). In juli trad Venezuela als vijfde volwaardig lid toe tot Mercosur. Dat Chávez geen isolationistisch beleid voert, blijkt ook uit de oprichting van de petroleumconsortia Petrosur en Petrocaribe – in samenwerking met respectievelijk Zuid-Amerikaanse en Caraïbische landen – en uit de oprichting van de televisiezender van het Zuiden, *Telesur*. In mei 2006 werden ook definitieve plannen ondertekend voor de aanleg van een gaspijplijn van Venezuela over Brazilië tot Argentinië. In die plannen is ook ruimte voorzien voor Boliviaans gas. Chávez lanceerde verder ook plannen voor de oprichting van een Bank van het Zuiden en een Zuid-Amerikaanse Defensieraad.

Met al die projecten probeert Chávez, samen met de andere presidenten, stap voor stap gestalte te geven aan ALBA. *Alba* is het Spaanse woord voor dageraad, maar het letterwoord staat ook voor *Alternativa Bolivariana*. Met dit ‘Handelsverdrag van de Volkeren’ willen Venezuela en Cuba een socialisme van de 21ste eeuw lanceren, een samenwerkingsproject op basis van gelijke kansen en solidariteit in plaats van op concurrentie, met veel ruimte voor overheidsinitiatieven en veel regels voor multinationale bedrijven. Bolivia ondertekende in april 2006 een ‘volkshandelsakkoord’ met Cuba en Venezuela, waardoor Bolivia tolvrij kan exporteren naar die twee landen.

Op die manier moet ALBA uitgroeien tot een alternatief voor ALCA, het Noord-Amerikaanse project dat zou moeten leiden tot een eengemaakte Amerikaanse vrijhandelszone van Alaska tot Vuurland. De weerstand van de Latijns-Amerikaanse massa’s tegen dit project zorgde de afgelopen jaren in nagenoeg elk land voor hevige

protesten en op de Top in Mar del Plata in november 2005 werd ALCA door de meeste landen formeel afgewezen.

Enkele landen hebben ook heel duidelijk hun autonomie verstevigd door zich vrij te kopen van het IMF. Argentinië en Brazilië betaalden hun schulden vervroegd terug, zodat ze ook geen maatregelen meer opgelegd kunnen krijgen door het muntfonds. Ook Bolivia besliste geen nieuw programma met het IMF te ondertekenen, waardoor het fonds ook geen specifiek beleid meer kan opleggen aan het land. Bolivia heeft weliswaar niet de middelen om zijn schulden vervroegd terug te betalen, maar kreeg in maart van de Wereldbank wel een kwijtschelding van 1,5 miljard dollar, op een totale schuld van 5 miljard.

BOLIVAR DE TWEEDE

Het Colombiaanse weekblad *Semana* riep eind 2005 Hugo Chávez uit tot man van het jaar. “Omdat hij de kaart van Latijns-Amerika grondig heeft gewijzigd, de petroleumrijkdom van zijn land heeft uitgedeeld naar de vier windstreken, de VS heeft durven uitdagen en omdat hij zijn imago van ‘tropische clown’ wist te ruilen voor dat van een Latijns-Amerikaanse leider met wereldwijde uitstraling.” Carlos Blanco, een Venezolaans analist uit de oppositie, geeft toe dat Chávez de grote groep armen op wie hij zijn macht bouwt, omvormt tot een sociale kracht.

Hugo Chávez is voor velen in Latijns-Amerika de reïncarnatie van Simón Bolívar. Het stond al bijna vooraf vast dat hij bij de presidentsverkiezingen van december 2006 herverkozen zou worden, want een bedreigend alternatief was er niet. Op een heel democratische manier is Chávez erin geslaagd zich te ontpoppen tot een autocratisch dirigent, die zichzelf en het Venezolaanse oliégeld tot speerpunt van een hele omwenteling heeft gemaakt. Zijn strategie is kwetsbaar, maar houdt nu wel al enkele jaren stand, versterkt door de hoge olieprijs, en ze begint haar vruchten af te werpen, niet alleen voor de arme Venezolanen, maar ook voor het opstarten van nieuwe internationale allianties.

Intussen lijken de Verenigde Staten, in beslag genomen door de strijd tegen het terrorisme, de oorlog in Irak en het aanzwellende conflict met Iran, hun greep op het continent te verliezen. Washington maakt zich wellicht zorgen om de populistische presidenten en hun alternatieve economische modellen. Maar wat de regering Bush echt hoofdpijn bezorgt, is de groeiende impact van China in het subcontinent. China investeert vandaag in Latijns-Amerika in infrastructuurprojecten, transport, energie en defensieprojecten. Anderzijds is Latijns-Amerika China's belangrijkste leverancier van grondstoffen. “Dit is een historische kans voor het subcontinent”, stelde Graciela Chichilnisky, directeur van het *Center for Risk Management* aan de Universiteit van Columbia, op het Economisch Forum voor Latijns-Amerika. “Maar tegelijk is het voor Latijns-Amerika van cruciaal belang dat de landen stoppen met exporteren van natuurlijke rijkdommen en dat ze zich klaarmaken voor de kennismaatschappij.” Er is dus meer nodig dan de export van Venezolaanse olie, Boliviaans gas, Braziliaanse soja of Chileens koper, wil het continent echt duurzaam ontwikkelen.